

Γράμμα στον Θόδωρο

Αθήνα, 14 Οκτωβρίου 2016

Εγκάρδιε φίλε Θόδωρε

Πέρασαν σχεδόν πέντε χρόνια από το θάνατο σου και είναι η πρώτη φορά που αισθάνομαι την ανάγκη να σου γράψω. Είμαι βέβαιος ότι αυτά που έχω να σου πω, εσύ θα τα καταλάβαινες καλύτερα από κάθε άλλον.

Τους τελευταίους μήνες, ενώ παρακολουθώ το δράμα των προσφύγων στην Ελλάδα και σε ολόκληρη την Ευρώπη, ο νους μου πηγαίνει διαρκώς στην ταινία σου «Το Μετέωρο Βήμα του Πελαργού». Θυμάμαι αυτό που μου είχες πει, όταν συζητούσαμε το σενάριο: ότι το μεταναστευτικό θα ήταν το μεγάλο πρόβλημα της εποχής μας. Η πρόβλεψη σου βγήκε σωστή.

Πριν σου γράψω αυτό το γράμμα, κάθισα και είδα πάλι την ταινία. Καθώς κυλούσε, αναλογιζόμουν την πρώτη προβολή της και πώς παρακολουθούσαμε τότε άφωνοι το δράμα των μεταναστών. Η πρόβλεψη σου βγήκε σωστή, αλλά η οδύσσεια των μεταναστών, που αφηγείται η ταινία, μοιάζει σχεδόν με «χάδι» σε σύγκριση με το δράμα που ζουν οι σημερινοί πρόσφυγες.

Ακουσα πάλι τον πρωταγωνιστή της ταινίας να αναρωτιέται: «Πόσα σύνορα πρέπει να περάσουμε για να φτάσουμε στα σπίτια μας;» Και είδα πάλι τον δημοσιογράφο να στέκεται με το βήμα μετέωρο στα σύνορα και να λέει πως, αν ακουμπήσει το πόδι του στη γη, θα βρεθεί σε άλλη χώρα.

Θόδωρε, τίποτα από τα δυο δε θα μπορούσε να συμβεί με τους σημερινούς πρόσφυγες. Για τον πρωταγωνιστή σου θα περίττεινε η ερώτηση: «πόσα σύνορα πρέπει να περάσουμε ακόμα;», γιατί τα σύνορα είναι κλειστά από τη Μακεδονία (ή FYROM, όπως τη λέμε εμείς) ως την Αυστρία. Οπου κι αν κοιτάξω γύρω μου, βλέπω να υψώνονται συρματοπλέγματα και τείχη. Και ο δημοσιογράφος σου θα έμενε με το βήμα μετέωρο στην Ειδομένη. Αγνωστο πότε θα μπορούσε να πατήσει το πόδι του σε άλλη χώρα.

Ο πρωταγωνιστής σου θα έπρεπε, επίσης, να παραιτηθεί από την ελπίδα ότι θα έφτανε γρήγορα στο σπίτι του. Αν εξαιρέσω τη Γερμανία και τη Σουηδία, κανείς στην Κεντρική και Βόρεια Ευρώπη δεν προσφέρει στους πρόσφυγες, όχι σπίτι, αλλά σχεδόν ούτε αντίσκηνο.

Πάγωσα την ταινία στο πλάνο με τον γάμο στις δυο όχθες του ποταμού. Στη μια όχθη η νύφη, στην άλλη ο γαμπρός. Θυμάμαι ακόμα πόσο μας είχε εντυπωσιάσει το πλάνο αυτό. Ποιος γάμος σε δυο όχθες, Θόδωρε; Εδώ άντρες, γυναίκες, παιδιά, πνίγονται σχεδόν κάθε μέρα ανάμεσα σε δυο ακτές: την αφρικανική και την ευρωπαϊκή.

Θυμάσαι τα «Τείχη» του Καβάφη, του ποιητή που τόσο αγαπούσες;

Χωρίς περίσκεψιν, χωρίς λύπην, χωρίς αιδώ
μεγάλα κ' υψηλά τριγύρω μου έκτισαν τείχη,

Και κάθομαι και απελπίζομαι τώρα εδώ.
Άλλο δεν σκέπτομαι: τον νουν μου τρώγει αυτή η τύχη·

Αυτό που λέει ο Καβάφης στο ποίημα του, το επαναλαμβάνει σήμερα ο κάθε πρόσφυγας που καταφέρνει να φτάσει ως την Ελλάδα ή την Ιταλία.

Η εικόνα που προξενεί το μεγαλύτερο δέος σ' αυτήν την τραγωδία, με την αριστοτελική έννοια, είναι τα παιδιά. Τα παιδιά που αποκόπηκαν από τους γονείς τους, ή που τους έχασαν και τώρα περιφέρονται μόνα στους πρόχειρους καταυλισμούς.

Αυτά τα παιδιά δεν τα συναντάμε στο «Μετεώρο Βήμα του Πελαργού», αλλά στην ταινία σου «Μια Αιωνιότητα και μια Μέρα». Είναι «τα παιδιά των συνόρων» που ο θεατής τα βλέπει να σκαρφαλώνουν στα συρματοπλέγματα και να κοιτάζουν στη διπλανή χώρα.

Ενα απ' αυτά τα παιδιά παίρνει ο συγγραφέας μαζί του στην περιπλάνηση του, ώσπου κάποια στιγμή το βάζει σε ένα πλοίο για να φύγει και να ξεκινήσει μια άλλη ζωή. Θυμάμαι πόσο μας είχε απασχολήσει το πρόβλημα, αν αυτό θα έπρεπε να είναι το φινάλε της ταινίας.

Φίλε Θόδωρε, σήμερα αυτά τα παιδιά δε θα μπορούσες να τα βάλεις ούτε στο σχολείο σε κάποιες περιοχές της Ελλάδας, γιατί οι σύλλογοι Γονέων και Κηδεμόνων δε θέλουν να πηγαίνουν τα προσφυγόπουλα στο ίδιο σχολείο με τα παιδιά τους.

Κατά τα άλλα, βέβαια, υπάρχει η συνθήκη Schengen, το καμάρι της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που επιτρέπει σε όλους τους Ευρωπαίους να κυκλοφορούν ελεύθερα και να φαντασιώνονται μια δήθεν ομοσπονδία. Μόνο που εδώ και μερικούς μήνες η Schengen είναι κλειστή σε πολλά σημεία. Οι μόνοι που διαμαρτύρονται είναι οι επιχειρηματίες. Υποστηρίζουν ότι το κλείσιμο της Schengen θα ανεβάσει το κόστος μεταφοράς. Το επιχείρημα τους είναι το μόνο πειστικό, γιατί σ' αυτή την Ευρώπη μετράνε μόνο το κόστος και το χρήμα. Οι άνθρωποι δε μετράνε, ιδιαίτερα όταν είναι πρόσφυγες.

Όχι πως δεν υπάρχουν Ευρωπαίοι σε όλες τις χώρες, που νιάζονται για τους πρόσφυγες, αλλά αυτή είναι μια μειοψηφία, κάτι σαν την τιμητική φρουρά των ευρωπαϊκών αξιών.

Ως τώρα στάθηκα στην πρώτη και την τρίτη ταινία της «Τριλογίας των Συνόρων». Η ενδιαμέση είναι «Το Βλέμμα του Οδυσσέα», που είναι για μένα, η καλύτερη ταινία σου.

Όταν αρχίσαμε να γράφουμε το σενάριο, σου είχε σφηνωθεί η ιδέα να γυρίσεις ένα μέρος της ταινίας στο Σαράγιεβο. Προσπαθούσα να σου εξηγήσω ότι αυτό ήταν ευσεβής πόθος, γιατί στο Σαράγιεβο μαινόταν ο πόλεμος. Επέμεινες μέχρι τέλους και μού'σπαγες τα νεύρα, ώσπου κάποια στιγμή αναγκάστηκες να παραδεχτείς την πικρή αλήθεια: ήταν αδύνατο να κάνεις γυρίσματα στο Σαράγιεβο. Δεν πρόλαβα να χαρώ τη δικαίωση μου, γιατί μου έσκασες την επόμενη βόμβα: δεν μπορούσες να γυρίσεις στο Σαράγιεβο, αλλά θα πήγαινες στο Μόσταρ.

«Είσαι με τα καλά σου; Και στο Μόσταρ σκοτώνονται», σου είχα πει τότε.

Εσύ, όμως, το είχες ψάξει. «Όχι. Αυτή τη στιγμή υπάρχει κατάπαυση του πυρός. Γι αυτό και πρέπει να πάω τώρα.»

«Πώς θα πας; Ακόμα το σενάριο είναι στα σπάργαλα. Πώς θα κάνεις γυρίσματα;»

«Το ξέρω, αλλά πρέπει να το ρισκάρω», ήταν η απάντησή σου.

«Το Βλέμμα του Οδυσσέα», που τόσο αγαπώ, με άφησε με δυο απορίες.

Η πρώτη ήταν πώς κατάφερες να πείσεις έναν αμερικάνο ηθοποιό, τον Χάρβεϊ Καϊτέλ, και έναν σουηδό ηθοποιό, τον Έρλαντ Γιόζεφσον, να σε ακολουθήσουν στα πεδία των μαχών της τότε Γιουγκοσλαβίας, που γι αυτούς θα πρέπει να ήταν συνώνυμα με την κόλαση.

Η δεύτερη απορία μου ήταν πώς κατάφερες να με παίρνεις τηλέφωνο σχεδόν κάθε δεύτερο βράδυ από το Μόσταρ, για να συζητήσεις μαζί μου το σενάριο.

Κάθε φορά που σου έκανα αυτές τις δυο ερωτήσεις, με αντιμετώπιζες με το ίδιο πονηρό χαμόγελο. Τελικά, απάντηση δεν πήρα ποτέ και στη μνήμη μου έμεινε το πονηρό χαμόγελο σου.

Όλα αυτά σου τα θυμίζω, για να σου πω πως, όταν γράφαμε το σενάριο, ούτε εμείς, αλλά ούτε και κανείς άλλος θα μπορούσε να είχε προβλέψει ότι ο εμφύλιος και στη συνέχεια η επέμβαση στη Γιουγκοσλαβία ήταν κάτι σαν γενική δοκιμή μιας αντίληψης που επιδιώκει να βάλει «τάξη» με τα όπλα σε διάφορες χώρες. Ακολούθησαν το Ιράκ, η Λιβύη, και τώρα η Συρία.

Είπα προηγουμένως ότι θεωρώ «Το Βλέμμα του Οδυσσέα» την καλύτερη ταινία σου, αλλά οι ταινίες που με κάνουν να σπαράζω είναι το «Το Μετέωρο Βήμα του Πελαργού» και «Η Αιωνιότητα και μια Μέρα». Αυτό έχει σίγουρα σχέση με την καταγωγή μου και τα παιδικά μου χρόνια. Μη φοβάσαι, δεν πρόκειται να σου μιλήσω για τον Φρόιντ.

Όσοι πρόσφυγες και μετανάστες καταφέρουν να γίνουν δεκτοί σε κάποια χώρα της Ευρώπης, θα ζήσουν σε μειονότητες, Θόδωρε. Και εγώ έχω μεγαλώσει στην

ελληνόφωνη μειονότητα της Κωνσταντινούπολης και ξέρω τι σημαίνει η ζωή σε μειονότητα.

Ακούω γύρω μου διάφορους, ημεδαπούς και αλλοδαπούς, να μιλάνε για την πολυπολιτισμικότητα και τώρα τελευταία για την αποτυχία της πολυπολιτισμικότητας. Μεγάλωσα σε μια πολυεθνική πόλη με τρεις μεγάλες μειονότητες: την ελληνόφωνη, ή ρωμείκη, όπως τη λέμε στην Κωνσταντινούπολη, την αρμενική και την εβραϊκή. Δίπλα σ'αυτές υπήρχε και μια μικρότερη, ιταλόφωνη, μειονότητα.

Ξέρω από προσωπική πείρα ότι η πολυπολιτισμικότητα είναι μια χίμαιρα. Αυτό που υπάρχει είναι η πολυκοινωνικότητα. Όλες αυτές οι μειονότητες ήταν κοινότητες, οι οποίες ζούσαν η μια δίπλα στην άλλη, κλεισμένες στον εαυτό τους, χωρίς επαφή, ούτε με την τούρκικη πλειοψηφία, αλλά και μεταξύ τους. Η ένταξη, που την επικαλούνται όλοι, ήταν μια ένταξη «ημέρας», δηλαδή στο χώρο δουλειάς και στις συναλλαγές. Η κοινωνική ζωή ήταν αυστηρά περιορισμένη μέσα στην ίδια τη μειονότητα. Και δε μιλάω για μειονότητες που ζουν τα τελευταία τριάντα ή σαράντα χρόνια μαζί, αλλά για μειονότητες που ζούσαν από αιώνες στην ίδια πόλη.

Επειδή στην ταινία «Μια Αιωνιότητα και μια Μέρα» ασχοληθήκαμε εκτενώς με τον Σολωμό, θα θυμάσαι ασφαλώς τη ρήση του: «Μήγαρις έχω άλλο στο νου πάρεξ ελευθερία και γλώσσα;» Αν έκανα την απόπειρα να μεταφέρω τη ρήση στις μειονότητες, θα έλεγα: «Μήγαρις έχω άλλο στο νου πάρεξ θρησκεία και γλώσσα;»

Όλες οι μειονότητες υπερασπίζονται με πάθος τη γλώσσα και τη θρησκεία τους, στην οποία είναι συγκεντρωμένη όχι μόνο η πίστη τους, αλλά και οι αξίες και οι παραδόσεις τους. Η απομόνωση και η εσωστρέφεια βοηθάνε στη διατήρηση της γλώσσας, των αξιών και των παραδόσεων τους.

Ετσι θα ζούσε και ο πρωταγωνιστής σου από το «Μετέωρο Βήμα του Πελαργού», αν έφτανε κάποτε στο «σπίτι» του: κλεισμένος σε μια κοινότητα μαζί με τους ομόεθνους του. Γιατί, δυστυχώς, στη γλώσσα, στις αξίες και στις παραδόσεις προστίθενται ο φόβος και η ανασφάλεια που αισθάνεται ο πρόσφυγας, ή ο μετανάστης, στην ξένη χώρα. Το μόνο καταφύγιο του είναι οι ομόεθνοί του, με τον ίδιο τρόπο ζωής, τις ίδιες συνήθειες και παραδόσεις. Αντίθετα, αποφεύγει κατά το δυνατό την επαφή με τον κυρίαρχο πολιτισμό, που είναι ο πολιτισμός της πλειοψηφίας, γιατί φοβάται ότι θα τον οδηγήσει σε άγνωστα γι αυτόν εδάφη.

Ίσως τα παιδιά του πρωταγωνιστή, με μεγαλύτερη βεβαιότητα τα εγκόνια του, που θα φοιτήσουν στα σχολεία της χώρας, θα μάθουν τη γλώσσα της και θα είναι σε καθημερινή επαφή με παιδιά από τον γηγενή πληθυσμό, να μπορέσουν να βγουν από την απόμόνωση της μειονότητας και να ενταχθούν στην κοινωνία της χώρας.

Αυτό στην Κωνσταντινούπολη δεν ήταν εφικτό, γιατί οι μειονότητες δε γνώριζαν η μια τη γλώσσα της άλλης και αυτό που τις χώριζε από την πλειοψηφία ήταν το βαθύ χάσμα του εθνικισμού και τα ανεπούλωτα τραύματα του παρελθόντος.

Ας είμαστε, όμως, ειλικρινείς. Και οι ντόπιοι επιδιώκουν την απομόνωση των φιλοξενουμένων. Αν είναι αναπόφευκτο να ζήσουν στην ίδια πόλη μαζί τους, τότε όσο γίνεται σε μεγαλύτερη απόσταση. Το ίδιο επιθυμούν και οι δυνάμεις ασφάλειας. Αν οι πρόσφυγες και μετανάστες ζουν απομονωμένοι σε γκέτο, τότε η επιτήρηση τους είναι πολύ πιο εύκολη.

Αν συναντούσα σήμερα τον πρωταγωνιστή και τον δημοσιογράφο σου, αυτά θα τους έλεγα.

Θόδωρε, είχαμε μια τελείως διαφορετική καταγωγή, ερχόμαστε από διαφορετικές οικογένειες και είχαμε τελείως διαφορετικές νεανικές και εφηβικές εμπειρίες. Συνδεθήκαμε, όμως, με μια φίλια, που κράτησε σαράντα χρόνια. Γνωριστήκαμε μέσα στη χούντα και μέσα στη χούντα συνεργαστήκαμε για πρώτη φορά στη δεύτερη ταινία σου, τις «Μέρες του '36». Ήταν δύσκολοι καιροί, ιδιαίτερα για τη λογοτεχνία και την τέχνη, αλλά είχαμε τουλάχιστον την ικανοποίηση ότι δε λυγίζαμε, δεν τα βάζαμε κάτω.

Σήμερα ζούμε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, που απαρτίζεται από χώρες με δημοκρατικά καθεστώτα. Τα τείχη δεν τα ορθώνει καμιά δικτατορία, αλλά οι κυβερνήσεις δημοκρατικών χωρών. Και η είσοδος στις χώρες δεν απαγορεύεται σε αντικαθεστωτικούς, όπως στη δική μας χούντα, αλλά σε άτομα και σε οικογένειες, που εγκαταλείπουν τη χώρα τους, για να σώσουν τη ζωή τους.

Η Ευρώπη γνώρισε πολλές εποχές στην ιστορία της: την Εποχή της Αναγέννησης, την Εποχή της Βιομηχανικής Επανάστασης, της Γαλλικής Επανάστασης, του Διαφωτισμού. Φοβάμαι πολύ ότι η σημερινή εποχή θα περάσει στην ιστορία της Ευρώπης, ως η «Εποχή της Υποκρισίας.»

Φίλε Θόδωρε, μου λείπεις πολύ. Από την άλλη, όμως, παρηγοριέμαι, που δε ζεις, τουλάχιστον, σ' αυτή την άθλια περίοδο. Ξέρω πόσο θα υπέφερες.

Ο φίλος σου

Πέτρος

Αποκλεισμός και μνήμη

Όταν είσαι κλεισμένος έξη ολόκληρες εβδομάδες στο σπίτι σου και η μόνη επαφή σου με τον έξω κόσμο είναι ένας σύντομος περίπατος και η οθόνη του υπολογιστή, ή της τηλεόρασης, τότε η μνήμη μετατρέπεται σε ένα είδος ιστορικής ταινίας του εαυτού σου, άλλοτε πικρή και άλλοτε διασκεδαστική. Αυτήν ακριβώς την ταινία βλέπω καθημερινά στις έξη εβδομάδες της απομόνωσης μου. Θα σας μεταφέρω μερικές εικόνες.

Θυμάμαι την αρχή της συγγραφικής και μεταφραστικής δραστηριότητάς μου, όταν ήμουν υποχρεωμένος να εργάζομαι επαγγελματικά, για να εξασφαλίσω την επιβίωσή μου. Τότε, ήμουν για πολλά χρόνια ο «συγγραφέας του Σαββατοκύριακου». Μετρούσα κάθε μέρα που περνούσε, ώσπου να έρθει το Σάββατο, για να καθίσω στο προσωπικό γραφείο μου και να γίνω συγγραφέας. Σήμερα, με τον αποκλεισμό, κάθομαι στο γραφείο μου όλη μέρα και ψάχνω μια ιδέα, ή ένα θέμα για να γράψω, ενώ περιμένω με την ίδια ανυπομονησία την ώρα του καθημερινού περιπάτου μου. Παλιά μετρούσα τις μέρες. Τώρα κοιτάζω το ρολόι μου.

Ο δεύτερος αναγκαστικός περίπατος, που κάνω καθημερινά, είναι στις εφημερίδες και στα τηλεοπτικά κανάλια. Κάθε μέρα, χωρίς εξαίρεση, βρίσκομαι αντιμέτωπος με έναν χείμαρρο από ειδήσεις, γνώμες, απόψεις, ενημέρωση και σχόλια, για έρευνες που βρίσκονται σε εξέλιξη, όλα για τον κορωνοϊό. Σε κάποιο σημείο αυτού του περιπάτου θυμάμαι την ταινία του Sergio Leone «Ο Καλός, ο Κακός και ο Ασχημος». Στην ταινία υπάρχει μια σκηνή με τον Eli Wallach να κάθεται σε μια μπανιέρα. Ξαφνικά μπαίνει στο δωμάτιο ένας καουμπούι, σημαδεύει τον Wallach με το πιστόλι του, αλλά αντί να πυροβολήσει, αρχίζει να του μιλάει ακατάπαυστα. Κάποια στιγμή, ο Wallach βγάζει δυο πιστόλια μέσα από την μπανιέρα, πυροβολεί τον καουμπούι, τον σκοτώνει και μετά του λέει: «You want to shoot, shoot. Don't talk». «Αν είναι να πυροβολήσεις, πυροβόλησε. Μη μιλάς». Έτσι αισθάνομαι και εγώ, όταν διαβάζω, ή βλέπω τις ειδήσεις. Τη θέση του Eli Wallach έχει πάρει τώρα ο κορωνοϊός, που μας σκοτώνει, ενώ εμείς μιλάμε ακατάπαυστα.

Δεν περνάει μέρα, που να μη διαβάσω, ή να μην ακούσω κάποιον έπαινο, για τον τρόπο που αντιμετωπίζουν η Ελλάδα και οι Έλληνες την πανδημία. Αγγλοι, Αμερικανοί, Γερμανοί και άλλοι, μας πλέκουν το εγκώμιο. Την ίδια στιγμή ο νους μου πάει μερικά χρόνια πίσω, στην περίοδο της κρίσης, όταν όλοι μας είχαν ξεγράψει. Τότε, δεν περνούσε μέρα που να μην ακούσουμε κάποιον να μας απαξιώνει: από άχρηστους και ανίκανους, ως την Ελλάδα failed state, τα είχαμε λουστεί όλα. Τώρα εισπράττουμε μόνο επαίνους, ενώ εγώ θυμάμαι τη ρήση από το Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο: «οὕτως ἔσονται οἱ ἔσχατοι πρῶτοι».

Νομίζω ότι εδώ πρέπει να σταματήσω την προβολή της ταινίας μνήμης. Αλλιώς θα διαρκέσει πάνω από τρεις ώρες, όπως οι ταινίες του αγαπημένου φίλου μου Θόδωρου Αγγελόπουλου.